

DEEL II

FINANCIELE ASPECTEN

ARBEID EN TEWERKSTELLING

UITOEFENING VAN RECHTEN

MENSELIJKE GEVOELENS

ALGEMENE BESCHOUWINGEN

FINANCIËLE ASPECTEN

Inleiding

De vraag naar de hoogte van het inkomen blijft een centrale vraag inzake armoede. Dit aspect mag echter niet afzonderlijk worden bestudeerd. Het is belangrijk een studie van de financiële aspecten van armoede in te passen in het kader van de volledige realiteit waarin mensen in armoede leven.

De deelnemers stellen vast dat, binnen de Europese Unie, de meeste indicatoren aangaande armoede monetaire (financiële) indicatoren zijn. Op de achttien gemeenschappelijke indicatoren goedgekeurd door de Europese Raad van Laken in december 2001¹, heeft liefst de helft betrekking op 'financiële armoede'.

Het is belangrijk te weten wat men van monetaire indicatoren verwacht. Men kan ze gebruiken om het deel van de bevolking dat in armoede leeft te onderzoeken, met andere woorden dat deel van de bevolking aan te duiden (identificeren) en te meten (kwantificeren). Dat is de gebruikelijke manier waarop met deze indicatoren wordt gewerkt. Men kan ook trachten – wat men veel minder doet – beter in te zien wat het betekent te moeten leven met beperkte middelen.

1. Evaluatie van het gezinsinkomen

1.1. Leven met beperkte middelen ...

Meerdere deelnemers van verenigingen hebben vooraf gewezen op het onevenwicht tussen hun inkomen en de kosten voor levensonder-

houd. Zij zeggen dat men zich steeds moet afvragen in welke mate het inkomen toelaat te voorzien in de noden van het gezin of, om de vraag anders te stellen, moet afvragen welke uitgaven men zich kan veroorloven met een dergelijk inkomen.

« Je moet altijd kiezen. Op een bepaald ogenblik ben je verplicht keuzes te maken omdat alles samenkomt en je het niet kan dragen. Dat is armoede, men vraagt zich af: moeten we nu echt alle dagen spaghetti eten omdat de rest te duur is? »

« Wij moesten een dokter roepen voor een ziek kind. Ik heb aan de dokter moeten vragen of hij akkoord was dat wij hem de volgende maand zouden betalen wanneer ik mijn stempelgeld zou getrokken hebben. Daarna moesten wij de medicamenten betalen. Maanden als deze kunnen wij de facturen niet betalen. Je kiest voor de gezondheid van je kind en laat de facturen liggen. »

« Wanneer mijn jongste zoon geboren werd was hij ziek. Hij had verzorging nodig. De dokters hebben ons gezegd dat zij niet konden garanderen dat hij de leeftijd van zes jaar zou halen. Wanneer hij enkele maanden oud was, heeft men ons voorgesteld hem te plaatsen in een centrum aan zee. Wij hebben de vraag gesteld: « als hij daar naartoe gaat, kan U ons garanderen dat hij erdoor komt? » Men heeft ons geantwoord: « neen, maar het zijn andere diensten die zijn verzorging zullen betalen, jullie zullen enkel afstand moeten doen van het kindergeld. » Wij hebben niet aanvaard aangezien wij niet zeker waren dat hij dan zou genezen. Wij hebben ervoor gekozen hem bij ons te houden en in familie te leven. Wij hebben steeds keuzes moeten maken om hem bij ons te houden omdat zijn verzorging duur was. »

De armen moeten steeds keuzes maken. Dit is een realiteit die door mensen die in armoede leven steeds opnieuw wordt benadrukt, zoals uit de voorbeelden blijkt. Het blijkt dat deze noodzaak om keuzes te moeten maken tussen levensnoodzakelijke dingen een vast onderdeel is van het leven in armoede.

1.2. Bepaling van een armoededrempel

1.2.1. De relatieve drempels

De werkgroep heeft vastgesteld dat er meerdere drempels bestaan; zij worden berekend in functie van de inkomensverdeling van de bevolking. Als vergelijkingspunt werd de drempel genomen die het meest gebruikt wordt in Europees verband: 60% van het mediaan inkomen (zie tabel). De armoededrempel wordt dus berekend in verhouding tot een inkomen dat bepaald is op basis van het geheel van de bevolking. Een persoon of een gezin wordt als arm beschouwd in vergelijking tot het geheel van de bevolking; het is ook daarom dat men spreekt over een relatieve drempel. We stellen vast dat:

- dit soort drempel willekeurig wordt vastgesteld;
- dit soort drempel niet beantwoordt aan de problemen uit de voorgaande paragraaf (de verhouding tot de kosten voor levensonderhoud);
- een indicator kan een gezin als niet arm beschouwen terwijl het gezin echt in armoede leeft en het tegenovergestelde kan ook voorkomen; dit soort vergissingen is met alle indicatoren mogelijk;
- voor een gezin met een inkomen dat zich in de omgeving van de drempel situeert verandert het feit juist erboven of eronder te zitten niets aan de realiteit die zij beleven.

Het belang van relatieve drempels is vooral statistisch. Zij laten toe het percentage van mensen die onder de armoededrempel leven te bepa-

len, te zien hoe dit percentage in de tijd evolueert, vergelijkingen te maken tussen regio's of tussen landen. Zij worden vaak gebruikt door gewestelijke, nationale en internationale administraties.

Het mediaan inkomen:

Om het mediaan inkomen te berekenen klasseert men alle inkomens van de laagste tot de hoogste en neemt men het inkomen dat zich juist in het midden situeert. Indien men bijvoorbeeld duizend inkomens in beschouwing heeft genomen en men ze van de laagste tot de hoogste heeft geklasseerd, is het inkomen het 500e.

Ter illustratie: in België bedroeg het mediaan inkomen van een gezin bestaande uit een koppel met twee kinderen 2488,40 € per maand in 1999. In hetzelfde jaar bedroeg het mediaan inkomen voor een alleenstaande 1184,90 €. De relatieve armoededrempel lag dus bij 1493,04 € voor een koppel met twee kinderen en bij 710,94 € voor een alleenstaande.

1.2.2. Kan men een absolute drempel bepalen?

Eerder dan de armoededrempel te bepalen in verhouding tot het mediaan of gemiddeld inkomen van de bevolking, zou hij vastgesteld moeten worden in een absolute waarde die, voor een gegeven gezin, het inkomensniveau zou bepalen dat nodig is om menswaardig te leven. Dit werd onderzocht in een werkgroep, die als doelstelling streefde naar een betere weergave van het verband tussen inkomensniveau, kosten voor levensonderhoud en de realiteit van het leven in armoede.

De wetenschappelijke deelnemers aan het project wezen op de technische problemen bij het gebruiken van een absolute drempel; deze problemen verklaren waarom dit soort drempel op Europees niveau wordt verworpen. De absolute drempels stellen, aldus de wetenschappers, twee grote problemen.

- Allereerst is het moeilijk de kostprijs te bepalen van de goederen die nodig zijn om menswaardig te leven. Er zijn niet-materiële goederen, zoals de toegang tot dienstverlening, tot gezondheidszorg, tot onderwijs, waarvan de kostprijs zeer moeilijk kan worden ingeschat. In het verlengde hiervan vertelde een deelnemer van een vereniging dat zijn vereniging uiteindelijk van het organiseren van een overleg om een dergelijke drempel te bepalen, heeft afgezien, onder meer om deze reden.
- Men stelt vast dat bepaalde wetenschappelijke studies die hebben getracht een absolute drempel te definiëren, tot een drempel komen die lager ligt dan de relatieve drempel. Deze theoretisch berekende drempels zijn dan ook te laag.

De werkgroep heeft bij zijn eigen redenering een studie toegevoegd gemaakt door verschillende Vlaamse verenigingen². Deze verenigingen hebben, in samenwerking met hun leden, getracht het inkomensniveau te bepalen dat een gezin, samengesteld uit twee ouders en twee kinderen die naar de lagere school gaan, nodig heeft. Wij gaan hier niet in detail in op deze studie die grondig werd gevoerd en die meer dan een jaar in beslag nam. De studie besluit dat om menswaardig te leven, zonder beroep te moeten doen op bijstand, een gezin met twee kinderen moet beschikken over een maandelijks inkomen van 2.284 €³. De studie stelde vast dat met een bedrag van 1.769 €, dit gezin constant prijzen zou moeten vergelijken om de goedkoopste te kopen, dat zij beroep zou moeten doen op hulpverle-

ning zoals voedselhulp of gratis kleding. Een universitaire studie besloot ongeveer op hetzelfde ogenblik⁴ dat het minimumbudget voor een gezin met deze samenstelling 1.477 € bedraagt, wat ongeveer de waarde van de relatieve armoededrempel is. Vanwaar een dergelijk verschil met de studie van de Vlaamse verenigingen? Een element wordt aangebracht door de leden van de verenigingen die dit onderzoek hebben opgevolgd: « *Wij schatten de noden niet op dezelfde manier in. Indien de universitaires een video beschouwen als een luxe-product, zien wij dat enigszins anders. Wij weten dat dit een ontspanningsmiddel is dat des te belangrijker is omdat wij weinig toegang hebben tot andere, duurdere vrijetijdsbesteding buitenshuis.* ». Dit verschil werpt de vraag op wie het meest geschikt is om te bepalen wat mensen in armoede nodig hebben om te leven in waardigheid.

Op dit punt van de gesprekken gekomen, stelde de werkgroep vast dat wetenschappers in heel Europa vinden dat het bepalen van een absolute armoededrempel te moeilijk is. Waarschijnlijk zou een andere, grondige en bijkomende studie nodig zijn om rond het punt van een absolute armoededrempel een resultaat te bereiken dat alle deelnemers voldoening zou geven.

1.3. De sociale minima

Een afgevaardigde van de administratie wees erop dat de organieke wet van de OCMW's bepaalt dat de OCMW's het voor iedereen mogelijk moeten maken een menswaardig bestaan te leiden. Hij voegde er ook aan toe dat dat iets is waarop geen bedrag kan worden geplakt. Een deelneemster uit een vereniging wees op het feit dat de vervangingsinkomens laag zijn, te laag, en dat zij niet berekend zijn op de echte noden van de mensen. Dit hebben wetenschappers objectief gesteld door te zeggen dat de sociale minima lager zijn dan de

relatieve armoededrempel (60% van het mediaan inkomen).⁵

De werkgroep noteert dat de vervangingsinkomens (werkloosheidsuitkering, leefloon (bestaansminimum), enzovoort) voor de overheid niet te hoog mogen zijn om de uitkeringstrekkers te stimuleren een baan te zoeken die hun een hoger inkomen kan verschaffen. Dit standpunt lijkt algemeen aanvaard te zijn in vele administraties, terwijl er, zoals een afgevaardigde uit de administratie zelf opmerkte, een structurele inkrimping van de arbeidsmarkt is. Bovendien houdt dit standpunt geen rekening met alle inspanningen die arme mensen zelf leveren om hun situatie te verbeteren.

« Ik ben werkloos. Ik word uitgemaakt voor luiaard. Je wordt met de vinger gewezen. Ik heb niet gevraagd om werkloos te zijn. Ik heb werk gezocht. Ik was zelfs bereid eender welk werk te aanvaarden. Maar ik heb niets gevonden. ... »

« Gedurende jaren heb ik kleine jobs aangenomen, ik heb interimbanen aanvaard. Ik ging van de werkloosheid naar de interim. Ik heb tijd besteed aan vormingen die niets hebben opgebracht. Ik heb gevochten om werk te vinden op lange termijn. Maar ik heb het niet gevonden... En nu zeggen ze dat ik te oud ben. »

2. Schulden

2.1. Het belang van de schuldenlast

De problematiek van de schuldenlast en overmatige schulden kwam reeds bij het begin van ons project naar voren, naar aanleiding van

de enorme last die schulden met zich meebrengen voor een beperkt budget. Men zou kunnen zeggen dat arm zijn geld kost. Wie over een hoog inkomen beschikt heeft immers de mogelijkheid om te sparen, om een reserve op te bouwen. In die omstandigheden kunnen onvoorziene of buitengewone kosten relatief makkelijk worden opgevangen. Wanneer daarentegen het budget beperkt is, zet dit er toe aan schulden te maken, de afbetaling van de schulden vermindert een reeds beperkt budget en dit alles betekent een bedreiging voor de toekomst.

De deelnemers uit de verenigingen wijzen erop dat het probleem van de schulden veel voorkomt en dat het in de hand wordt gewerkt door onvoorziene omstandigheden zoals ziekte of een ongeluk. Het is tevens gebonden aan moeilijke levensomstandigheden, zoals vaak moeten verhuizen. Zij wijzen er eveneens op dat mensen in armoede dikwijls worden geconfronteerd met een opeenstapeling van facturen en dat ze ertoe gedwongen zijn enkel de belangrijkste te betalen. Dit sluit aan bij het probleem van de keuzes die gemaakt moeten worden, zoals besproken in het voorgaande punt.

2.2. Het soort schulden

De werkgroep die het probleem van de schulden heeft onderzocht, stelde vast dat hierover wel degelijk gegevens bestaan, onder meer bij het 'Observatoire du crédit et de l'endettement' en bij de Nationale Bank. Deze gegevens betreffen echter hoofdzakelijk de hypothecaire leningen (aankoop van een huis of van een appartement) en de consumentenkredieten (aankoop op krediet). Deze twee soorten schulden geven de situatie van gezinnen in armoede niet goed weer.

De deelnemers van de vereniging Centrum Kauwenberg hebben ook gesproken met de leden van hun vereniging om te bepalen welke

schulden het meest voorkomen in arme gezinnen. Zoals verwacht komt een brede waaier van schulden voor, onder meer wat betreft huur, telefoonkosten, belastingen en leningen bij kredietinstellingen. Zij waren verbaasd vast te stellen dat drie soorten schulden regelmatig voorkomen: achterstallige schoolrekeningen, onbetaalde kosten met betrekking tot gezondheidszorg (meer bepaald hospitalisatiekosten) en de laattijdige betaling van gas en elektriciteit.

Wat deze laatste drie types schulden betreft heeft de werkgroep vastgesteld dat zij twee bijzondere eigenschappen vertonen.

- Deze schulden hebben geen betrekking op consumptiegoederen, maar wel op rechten: gezondheid, onderwijs en huisvesting.
 - Sommige deelnemers hebben beklemtoond dat schulden op school onaanvaardbaar zijn, onderwijs is immers in principe gratis en het betreft een basisrecht.
 - Schulden met betrekking tot gezondheidskosten komen veelvuldig voor. Zij hebben eveneens betrekking op een basisrecht: de gezondheid en de toegang tot de verzorging. Tijdens de bespreking van de ziekenhuisschulden heeft de werkgroep opgemerkt dat in de pers de ongerustheid verscheen van sommige openbare ziekenhuizen met betrekking tot de last van onbetaalde facturen voor hun budget⁶.
 - De derde schuld betreft de levering van gas en elektriciteit. Sommige deelnemers hebben voorgesteld hier huurachterstand aan toe te voegen. Dat maakt één geheel uit op het vlak van het recht op huisvesting. Deze vraag blijft open en staat in verband met de manier waarop men overweegt huisvestingsschulden te meten.

- De werkgroep beklemtoonde als tweede eigenschap het feit dat er

geen individuele enquêtes bij mensen in armoede nodig zijn om deze schulden te kunnen onderzoeken.

- Enquêtes bij schooldirecties zouden moeten toelaten het aantal gezinnen in te schatten dat schoolschulden heeft en kunnen een beeld geven van het belang en de evolutie van deze realiteit. Dit zou eventueel ook toelaten een verband te leggen met het soort onderwijs, het onderwijsniveau of de afdeling.
- Enquêtes bij hospitalen kunnen aanwijzingen geven over hospitalisatieschulden.
- Wat betreft de leveringen van gas en elektriciteit, kunnen gegevens bekomen worden bij de energieverstrekkende maatschappijen of bij de plaatselijke commissies voor afsluitingsmelding. Een nuttige informatie kan eveneens afgeleid worden uit een evaluatie van het aantal gezinnen aan wie een budgetmeter werd toegewezen. Deelnemers uit verenigingen wijzen op het bestaan van budgetmeters met betaalkaarten en vragen dat hiermee rekening zou worden gehouden. Dit systeem lost de problemen niet op, maar vermindert wel het aantal afsluitingen. De kaart wordt opgeladen door de gebruiker en zijn of haar budgetmeter functioneert zolang het krediet niet op is. Men moet dus voldoende middelen hebben om deze kaart regelmatig op te laden. Dit systeem wordt in het algemeen aan mensen met een beperkt inkomen voorgesteld die moeilijkheden hebben om de elektriciteitsfactuur te betalen. Mensen laden hun kaart in het begin van de maand op, maar meestal met een som die te klein is om in alle behoeften van die maand te voorzien. Het probleem van achterstallige huurgelden lijkt trouwens moeilijker te bestuderen zonder met enquêtes te werken, hetzij bij de huurders hetzij bij de eigenaars.

2.3. Het collectieve schuldbeheer

Een persoon die op een blijvende en structurele wijze schulden heeft, kan een verzoekschrift indienen bij de beslagrechter (rechtbank van 1e aanleg) om een beroep te doen op een collectieve schuldenregeling. De rechter zal over het verzoekschrift moeten oordelen en als hij het ontvankelijk verklaart zal hij een schuldbeheerder aanstellen. De financiële autonomie van de persoon wordt beperkt tot het 'dagelijkse beheer van het vermogen' (betalen van normale kosten) binnen een budget dat hem wordt toegekend. Alle schulden van de betrokkene worden opgenomen in deze maatregel. Deze procedure is dwingend voor de schuldeisers.

Binnen ons project heeft een werkgroep zich de vraag gesteld of men hier geen interessante gegevens zou kunnen vinden voor een indicator rond schulden. Zeer snel is een andere vraag opgekomen betreffende de armste mensen: de collectieve schuldenregeling lijkt zeer weinig betrekking te hebben op mensen in armoede. Wat het belang beperkt om er een indicator voor armoede uit af te leiden. Een eerste stap zou er kunnen in bestaan de werking van deze procedure te evalueren: wie komt hij echt ten goede? Wie wordt er uit uitgesloten? Waarom?

Bepaalde deelnemers uit wetenschappelijke hoek en uit de administraties wezen erop dat bij het OCMW een systeem van schuldbemiddeling bestaat, een systeem dat minder dwingend is voor de betrokkenen dan de regeling via de rechtbank van 1e aanleg. Ook dit kan een mogelijke bron van informatie zijn, op voorwaarde dat men toegang heeft tot de gegevens van het OCMW. Dit kan echter moeilijk zijn omwille van de vertrouwelijkheid van deze gegevens en omwille van het extra werk voor het OCMW-personeel.

3. De kostprijs van het onderwijs

« Nu zijn mijn kinderen groot; zij gaan niet meer naar school. Het is zeker dat indien ik nog schoolgaande kinderen had ik niet zou rondkomen. » (een deelnemster uit een vereniging)

Het thema 'schoolkosten' komt aan bod omdat het werd behandeld wanneer de werkgroep heeft nagedacht over het probleem van de schulden. Vervolgens hebben alle deelnemers uit verenigingen, deelnemers met schoolgaande kinderen, het belang benadrukt van de schoolkosten in het familiebudget. Andere deelnemers hebben het principe van het gratis onderwijs in herinnering gebracht. Een deelgroep heeft dan getracht concreter te zien waarover het gaat.

3.1. Enquête door een vereniging in Antwerpen⁸

3.1.1. Methode

Deze enquête werd afgenomen in 19 lagere scholen bezocht door kinderen van ouders uit de vereniging. Men heeft tegelijkertijd de scholen en de ouders ondervraagd. Dit werk werd gerealiseerd in 2000-2001. Men heeft een onderscheid gemaakt tussen de kosten die als verplicht kunnen worden beschouwd (bijvoorbeeld reftergeld) en niet-verplichte kosten, dit zijn kosten voor activiteiten die niet onmiddellijk te maken hebben met wat er in de klas gebeurt (bijvoorbeeld schoolfoto's, abonnementen op tijdschriften, enzovoort).

3.1.2. Resultaten

- Schoolkosten in het lager onderwijs zijn algemeen. Ze bestaan in elk type onderwijs, in elk net en in elke onderzochte school. De ver-

- schillen tussen de scholen onderling zijn zeer groot te noemen. Bijvoorbeeld zwemmen met de klas: goedkoopste school = 0 €, duurste school = 1,7 €. Bijna alle scholen hebben te maken met ouders die de gevraagde kosten niet kunnen betalen en die dus tegenover de school schulden hebben. De manieren waarop de scholen de betaling van de schulden trachten in te vorderen zijn bijzonder verschillend: de enquête bracht vijftien verschillende manieren aan het licht. Gaande van een gesprek met de ouders tot het sturen van een deurwaarder. Scholen nemen ook een brede waaier aan maatregelen ter ondersteuning van gezinnen met betalingsproblemen. Bijvoorbeeld kwijtschelding of systematische kortingen.
- De scholen hebben het percentage gezinnen die schulden hebben tegenover hen niet willen vrijgeven. Achttien hebben wel aanvaard te zeggen of dit percentage de laatste jaren was gestegen (8 scholen op 18), gedaald (2 scholen op 18), of stabiel gebleven (8 scholen op 18).

3.1.3. Commentaar

Deze enquête is enkel gevoerd op het niveau van het basisonderwijs. Veel ouders onderlijnen dat de kosten merkkelijk hoger liggen in het secundair onderwijs. Volgens de deelnemers aan het project indicatoren bestaan schoolkosten in elk onderwijsnet, al liggen ze merkkelijk lager in het officieel onderwijs.

3.2. Enkele bedenkingen afgeleid van concrete situaties

« Ik heb mijn dochtertje van drie jaar in een kleuterschool dicht bij huis ingeschreven; het was een vrije school. Ik moest 20 € kosten per maand betalen; daar had ik mij niet aan verwacht.

Dergelijke hoge kosten waren voor mij niet haalbaar. Dan heb ik ze van school veranderd om ze in het officieel onderwijs in te schrijven. Daar betaal ik tussen 5 en 7,5 € per maand. » (een moeder uit Antwerpen)

« Ik heb ervoor gekozen mijn dochter in het vrij onderwijs in te schrijven, een school die ik zelf gekozen heb. Zij begon haar eerste jaar van het secundair onderwijs. Ik heb berekend wat ik over het ganse jaar heb uitgegeven: 479 €. Meer bepaald: 265 € voor het vervoer (schoolabonnement), de kosten voor schoolbegin 37 €, de huur van boeken en fotokopieën 128 €, het turnuniform 11 €. De rest (34 €) was voor een uitstap en de aankoop van een rekenmachine voor de wiskundeles. Wij hebben voor haar een studiebeurs gekregen voor een bedrag van 81,92 €. Bovendien hebben wij de beurs in juni ontvangen, dus op het einde van het schooljaar. » (een vader uit Wallonië)

« Ik ken meerdere families die hun kinderen wilden inschrijven in een school die ver afgelegen was van hun woonplaats. Er waren verplaatsingskosten. De families hebben gevraagd of het mogelijk was daarvoor een bijdrage te ontvangen, men heeft hen geantwoord dat zij hun kinderen maar in een dichterbij gelegen school moesten inschrijven... Nochtans was er geen school van hetzelfde net dichterbij gelegen. » (een deelnemer uit Vlaanderen)

« Wanneer mijn zoon naar het beroepsonderwijs is gegaan hebben wij speciale kleding en materiaal moeten kopen. Dat zijn zware kosten. » (een deelnemer uit Namen)

« Er zijn ook de onzichtbare kosten. In de school van mijn kind

stelt men een uitstap voor. Ik kon niet betalen wat men daarvoor vroeg. De uitstap was niet verplicht. Maar als het kind er niet aan deelnam moest het op school blijven en er werken. Dat lijkt eerder op een straf. Dat allemaal omdat je de middelen niet hebt om te betalen. Het kind wordt uiteraard met de vinger gewezen. Tenslotte, op de dag van de uitstap, heb ik mijn kind thuis gehouden. Ik wilde niet dat het vernederd werd. » (een deelnemster uit Brussel)

De kosten zijn niet de enige beperking van de vrije keuze van een school, de afstand is ook een element omdat de vervoerskosten om naar school te gaan een uitgave is waar weinig rekening wordt mee gehouden. Het is een uitgave die des te belangrijker is als men afgelegen woont. In het buitengewoon onderwijs wordt het vervoer ten laste genomen van de school. Tijdens de besprekingen is het voorstel gedaan om gratis vervoer voor leerlingen te veralgemenen bij verplicht onderwijs. De deelnemers stellen verschillen vast in de benadering naargelang de gemeente. In de enquête naar gezinsbudgetten wordt het vervoer van en naar de school niet opgenomen onder de rubriek 'onderwijs', maar wel onder de rubriek 'vervoer'. Voor de ouders die aan het project hebben deelgenomen, maken deze kosten echter deel uit van de schooluitgaven. Het zou interessant zijn om deze vervoerskosten in verband met de school te zien en ze in de enquêtes over het gezinsbudget als uitgaven betreffende het 'onderwijs' te beschouwen.

Zoals men vast kan stellen in de bij het begin van dit punt vermelde situaties, zijn de kosten veelvuldig en soms onverwacht. Het is belangrijk op te merken, zoals een van de voorbeelden aangeeft, dat sommige studierichtingen in het beroeps- of technisch onderwijs bijzonder duur zijn gezien de noodzaak aangepaste kleding en materiaal aan te schaffen.

De gevolgen van deze kosten zijn ook veelvuldig. Wij hebben gesproken over de beperking in de keuze van de school. Er zijn ook gevolgen voor het gezinsbudget. Er moet rekening gehouden worden met het feit dat de schoolkosten niet gelijkmatig verdeeld zijn over het ganse schooljaar; een groot deel van de kosten moet bij het begin van het schooljaar worden gedragen. Sommige ouders leggen uit dat, om schulden te vermijden tegenover de school, zij elders schulden maken of een factuur niet betalen. Dit wijst nogmaals op de verplichting die personen in armoede voelen om te moeten kiezen, niet alleen tussen uitgaven voor basisbehoeften, maar ook waar het gezin een schuld gaat achterlaten. Tenslotte is er wat het kind meemaakt. Uitsluiting worden van een activiteit omdat je ouders de kosten ervan niet kunnen dragen, is een ervaring die sporen achterlaat bij een kind.

Binnen de Vlaamse Gemeenschap zijn de scholen verplicht, in hun intern reglement, de kosten te vermelden die de ouders zullen moeten dragen in de loop van het schooljaar. Een dergelijke maatregel zou moeten worden geëvalueerd om te zien of deze richtlijn goed wordt uitgevoerd, of de kosten wel degelijk exact worden vermeld en of de ouders effectief op de hoogte zijn van de kosten die zij zullen moeten dragen. Ruimer gezien zou het aangewezen zijn de effecten te bestuderen van deze maatregel op de scholen en de families. Dit zou het onderwerp kunnen zijn van een onderzoek.

Ook binnen de Franse Gemeenschap is er bezorgdheid over het gratis karakter van het onderwijs; dit punt werd onder andere duidelijk vermeld in het Toekomstcharter van de Franse Gemeenschap. De inrichtende machten van het Franstalig onderwijs werden erin opgeroepen een kwaliteitsvol en gratis onderwijs aan te bieden. Er werd hen gevraagd de inspanningen voor meer solidariteit op te voeren, inspanningen die gericht zijn op het gratis karakter van het onderwijs

en de democratisering ervan. Meer bepaald door een verbod op het vragen van een vergoeding voor kopieën vanaf 2004. Het zou nuttig zijn de gevolgen van deze aanbeveling voor de scholen en de gezinnen te onderzoeken.

3.3. Besluit

Wat de schoolkosten betreft onderstreept de werkgroep volgende punten:

- de kosten kunnen aanzienlijk verschillen van het net (vrij of officieel onderwijs), van het onderwijsniveau (basis, secundair), de hoofdstructuur waarin het kind is ingeschreven (algemeen, technisch, beroeps). Tenslotte bestaan er verschillen tussen het buitengewoon onderwijs en het gewoon onderwijs;
- in elk geval vertegenwoordigt het schoolgaan van de kinderen een belangrijke uitgavenpost in het budget van de families die in armoede leven. Het deel van het gezinsbudget berekenen dat besteed wordt aan de schooluitgaven (met inbegrip van de verplaatsingskosten) lijkt ons een interessante indicator. Hij zou het volgende kunnen aantonen:
 - het belang van deze uitgavenpost (hoewel het onderwijs een basisrecht is en het onderwijs verplicht is);
 - de verscheidenheid van situaties; de oorzaken en gevolgen hiervan zouden eveneens onderzocht moeten worden;
 - de inspanningen van de ouders die over weinig inkomsten beschikken voor het onderwijs van hun kinderen;
- ouders hechten veel belang aan het feit dat hun kinderen een goed onderwijs kunnen genieten. Zij voelen de financiële hindernissen aan als een onrechtvaardigheid.

4. Het aandeel van de inkomsten per uitgavenpost

Elke maand moet een gezin een aantal vaste kosten dragen (bijvoorbeeld huur, gas en elektriciteit). Voor families waar het inkomen beperkt is, vertegenwoordigen deze uitgaven een belangrijk deel van het budget. Een deelnemster uit een vereniging zei: « *Wanneer ik alles betaald heb wat ik in het begin van de maand moet betalen, blijft er niet veel over om van te leven; ik moet mijn plan trekken.* ». Het leek ons bijzonder belangrijk dit uit te diepen.

4.1. Uitgavenposten in verband met huisvesting en schulden

Voor gezinnen die in armoede leven vertegenwoordigen de kosten voor huisvesting (huur, verwarming, levering van water, gas, elektriciteit) zeer vaak een belangrijk deel van het budget, zij overschrijden dikwijls de helft van het budget. En dit ondanks het feit dat de huisvesting vaak klein, weinig comfortabel of zelfs ongezond is. Anderzijds, zoals het werd onderlijnd in punt 2, bestaan er vaak al schulden die een reeds beperkt budget onderuit halen. In bepaalde gevallen gebeurt de terugbetaling van schulden bijvoorbeeld via een inhouding op het inkomen.

Om deze realiteit weer te geven, lijkt het ons nuttig het deel te berekenen van het gezinsbudget dat bestemd is voor huisvesting en het deel dat bestemd is voor het terugbetalen van schulden. Het percentage van het inkomen dat uitgegeven werd aan de woning enerzijds en het percentage voor de terugbetaling van de schulden anderzijds kunnen beschouwd worden als twee interessante financiële indicatoren.

4.2. De nationale enquête over de gezinsbudgetten

De werkgroep heeft deze enquête nader bekeken omdat daar de uitgaven in categorieën worden opgedeeld. Dit laat toe te zien welk aandeel van het inkomen wordt besteed aan elke uitgavenpost. Ook is het mogelijk de uitgavenposten per inkomensschijf te bepalen en de verschillen te onderscheiden die bestaan tussen lage en hoge inkomens. De uitgavenposten zijn de volgende:

- voeding, drank en tabak;
- kleding en schoenen;
- hoofdverblijfplaats of tweede verblijfplaats;
- meubelen, huishoudtoestellen;
- gezondheidszorg;
- vervoer en communicatie;
- cultuur, vrijetijdsbesteding en onderwijs;
- andere goederen en diensten.

In deze beschrijving worden de schulden niet in een specifieke post opgenomen. De wetenschappelijke deelnemers en de afgevaardigden van de administraties wensen echter te onderstrepen dat deze enquête boeiende informatie oplevert over armoede. Zo toont deze enquête bijvoorbeeld aan dat de gezinnen die zich in de drie laagste inkomensdecielen bevinden (dus gezinnen met de laagste inkomens) liefst 60 tot 84 % van hun inkomen besteden aan huisvesting, kleding, voeding en gezondheidszorg. Wat de beperktheid aantoont van wat rest om aan alle andere uitgavenposten te besteden.

4.3. Beschikbaar budget: ontwikkeling van een indicator

Het totale inkomen van een gezin omvat, per definitie, inkomen uit arbeid, uitkeringen (sociale zekerheid, kindergeld, pensioenen...) en eventuele inkomsten uit roerend of onroerend goed. Er zijn twee soorten uitgaven waarvan de betaling elke maand verplicht is (zie punt 4.1.): de kosten voor de woning en de schulden. Natuurlijk kunnen gezinnen grote moeilijkheden ondervinden om deze kosten te betalen, maar ze niet betalen brengt hen in een gevaarlijke situatie. Ze lopen dan risico op een uitdrijving uit hun woning, op een overmatige schuldenlast of op gerechtelijke problemen. We herinneren eraan dat de kosten voor huisvesting de huur omvatten, evenals de verwarming en de levering van water, gas en elektriciteit. Betalingsachterstand voor deze zaken hoort echter thuis bij 'schulden'. Rekening houdend met de vaste kosten kan men een budget afleiden dat men het 'beschikbaar budget' zou kunnen noemen. Dit stemt overeen met het totale inkomen waarvan men de betaling van de huisvestingskosten en de afbetaling van schulden heeft afgetrokken. Dit kunnen we in de wiskundige formule omzetten: $\text{totale inkomen} - ((\text{kosten voor de huisvesting}) + (\text{afbetalingen van de schulden})) = \text{beschikbaar budget}$. Dit beschikbaar budget is een waarde in absolute cijfers.

Om een beter idee te krijgen van dit 'beschikbaar budget', uitgedrukt in euro, kan men het vergelijken met de gemiddelde voedingsuitgaven in België. De nationale enquête over het gezinsinkomen geeft aan hoeveel een persoon gemiddeld besteed aan voeding. De uitgaven houden rekening met de samenstelling van het gezin. De vergelijking tussen het 'beschikbaar budget' van een gezin en de gemiddelde uitgaven van een gezin met dezelfde samenstelling kan worden becijferd door het ene te delen door het andere, wat een index oplevert. Dit

wordt geïllustreerd met concrete voorbeelden die de deelnemers aan-gebracht hebben en die in de volgende tabel staan en met de verklar-ing die op de tabel volgt. De gemiddelde maandelijkse voedingsuit-gaven in België bedragen 220 euro voor een alleenstaande⁹. Voor gezinnen van meer dan één persoon past men een weging toe op basis van de zogenaamde OESO gewijzigde equivalentieschaal¹⁰.

	gezinnen	inkomen	huisvesting		schulden beschb.		ref. voeding	index	
			totaal	huur	kosten	inkom.			
A	moeder + 2 kind. van 15 en 10 j	1175	500	450	50	206	469	396	1,18
B	moeder + 1 kind van 17 j	900	400	300	100	225	275	330	0,83
C	2 volw. + 1 kind van 14 j	1086	720	620	100	120	226	396	0,57

Alle bedragen zijn maandsommen uitgedrukt in euro.

De familie A heeft bovendien belangrijke schooluitgaven, gro-tendeels bestaande uit vervoerskosten.

In gezin B, heeft een belangrijk deel van de schulden (125 €) betrekking op de drie soorten schulden die in dit hoofdstuk als schulden verbonden aan een recht worden vernoemd (in dit geval hospitalisatiekosten en betalingen van gas en elektriciteit). Van de ziekenhuisschulden is er nog steeds een maandelijks bedrag van 25 € voor de verzorging van haar echtgenoot die drie jaar geleden overleden is.

De familie C heeft zich gevestigd in een kleine stad. De huur is hoog, maar ze hadden geen keuze. « Met ons budget kan ik alle schulden natuurlijk niet terugbetalen. En bovendien zou een persoon normaal vier maaltijden per dag moeten eten – of tenminste drie – dat kunnen wij niet. Wij kunnen ons geen evenwichtige voeding veroorloven. ... » Heel snel heeft het gezin problemen met de waterleiding en met de verwarming die niet werken, « wij hebben de ganse winter doorgebracht zonder verwarming. We hadden enkel een houtkachel om de benedenplaats te verwarmen. Zo hebben wij de winter doorgebracht ». De eigenaar weigert werken uit te voeren. De familie raakt ontmoedigd, er ontstaat een betalingsachterstand van de huur. De getekende huurovereenkomst is er een van één jaar. De eigenaar wil niet verlengen. De familie moet de woning verlaten. Zij vindt niets anders om te huren en verblijft voorlopig in een opvangcentrum...

De werkgroep heeft niet getracht voor de index een drempel te bepalen waaronder men als arm zou moeten worden beschouwd. Dat is niet het doel van deze indicator. Deze indicator geeft volgens ons goed weer hoe moeilijk het is om te overleven met een laag inkomen. Deze indicator toont aan dat het voor bepaalde gezinnen onmogelijk is te leven zonder radicale keuzes te maken tussen levensnoodzakelijke uitgaven. Deze indicator toont ook aan hoe het voor deze gezinnen vaak onmogelijk is schulden, of meer schulden, te vermijden. Hij kan bijdragen tot een beter begrip dat, om het hoofd te bieden aan deze toestanden, de armen een reeks overlevingsstrategieën moeten toepassen.

5. Uitsluiting uit de bankdiensten

'Uitsluiting uit de bankdiensten' kan ook thuishoren in het hoofdstuk 'uitoefening van rechten'. Meer en meer wordt het beschikken over een bankrekening immers als een recht aanvaard. Vele administraties en diensten wensen geen betalingen meer te doen in contant geld, maar geven de voorkeur aan bankoverschrijvingen. Over een bankrekening beschikken is dus een noodzaak om allerlei stappen te kunnen ondernemen. De overheid en de banken zelf hebben dit probleem onderzocht, maar in de praktijk is het nog steeds moeilijk voor mensen met lage inkomens om een rekeningnummer te krijgen. Banken zien zulke klanten niet graag komen. Het gebeurt vaak dat banken hen verwijzen naar de Bank van de Post, die haar reputatie van openbare dienst heeft behouden.

Bepaalde aspecten van deze realiteit zouden nader moeten worden bekeken. De groep heeft onderzocht of er informatie over armoede kan gehaald worden uit een onderzoek van het aantal (zicht)rekeningen dat negatief staat. We kwamen tot het besluit dat deze informatie geen belangrijke gegevens over armoede zou opleveren. Het is immers fout te denken dat het aantal rekeningen dat negatief staat een weergave kan zijn van het aantal mensen dat in armoede leeft. Veel niet-armen staan, op een of ander ogenblik, negatief op hun rekening. En armen, op hun beurt, kunnen positief op hun rekening staan. Het is bovendien zo dat bepaalde kantoren voor de armen strenger zijn inzake kredietopneming dan voor andere klanten. Het lijkt ons zinvoller het aantal mensen te onderzoeken aan wie de opening van een (zicht)rekening werd geweigerd, of de situaties te onderzoeken waarin een rekening werd geblokkeerd of de bank sancties heeft getroffen ten opzichte van de klant of hiermee heeft gedreigd. Een wetenschapper wijst erop dat er gegevens over deze uitsluiting bestaan.

« Op een dag kwam ik op mijn rekening in het rood te staan. Ik heb problemen gehad. Men heeft mij mijn bankkaart afgenomen en ik heb ze pas na enkele maanden kunnen terugkrijgen. Van zodra mijn rekening, door een betaling van de werkloosheidsvergoeding, terug positief stond heeft de bank een sanctie getroffen. Ik heb het geld gedurende drie dagen niet kunnen opnemen. Het geld stond op mijn rekening, maar ik kon er niet over beschikken. Men heeft gedreigd mijn rekening af te sluiten als ik nog eens negatief kwam te staan. »

Dergelijke situaties beschrijven ervaringen van het leven in armoede. Een evaluatie van dergelijke getuigenissen over uitsluiting uit bankdiensten zou moeten vervolledigd worden met de analyse van de gevolgen van deze maatregelen van uitsluiting op het leven van de betrokkene.

6. Aanbevelingen

Relatieve armoededrempels bestaan en worden vaak gebruikt. De werkgroep betwist niet hun nut, maar dringt aan op de noodzaak andere benaderingen toe te passen, benaderingen die bijkomende informatie over armoede kunnen verschaffen. De drempels die vandaag gebruikt worden geven immers de dagelijkse realiteit van de armoede niet weer. De groep stelt de invoering van nieuwe maatregelen voor:

6.1. Indicatoren betreffende schulden uitwerken

- Berekening van het aandeel van het gezinsbudget dat gaat naar de terugbetaling van schulden.

- Analyse van het soort schulden. De werkgroep heeft twee voorstellen geformuleerd:
 - onder de schulden, bepalen welke schulden betrekking hebben op gezondheidszorg, onderwijs en huisvesting (wat basisrechten zijn) en hun belang voor het gezinsbudget;
 - in het algemeen het belang evalueren van de schulden in verband met rechten, door de onderwijsinstellingen, hospitalen, instellingen voor levering van water, gas, elektriciteit, te raadplegen.

6.2. Schoolkosten in indicatoren opnemen

- De realiteit evalueren van de schoolkosten in de verschillende onderwijsnetten en schoolafdelingen.
- Het aandeel van het gezinsbudget bepalen dat besteed wordt aan schoolkosten (in absolute en relatieve waarde), het is noodzakelijk in de schoolkosten de verplaatsingen van en naar school op te nemen.

6.3. Berekening van het 'beschikbaar budget'

Wij verwijzen naar punt 4.3. betreffende de discussie over deze indicator.

6.4. Een indicator uitwerken betreffende de uitsluiting door banken

- De bestaande gegevens gebruiken.
- Analyse van de motieven van uitsluiting en haar gevolgen op het leven van een gezin.

6.5. Vermelding van de keuzes die een gezin verplicht moet maken

- Wij denken dat de berekening van het beschikbaar budget, zoals voorgesteld, deze realiteit weergeeft.
- Bijkomende middelen zouden kunnen worden toegepast om de betrokken gezinnen in staat te stellen zich over dit thema te uiten.

- 1 Zie in bijlage de lijst van de 18 indicatoren van Laken.
- 2 Vzw Recht-Op in samenwerking met 'Samenwerkingsverband Turnhout' (2000), Vaart iedereen wel bij de actieve welvaartsstaat? Armen vragen een aanpassing van de sociale uitkeringen aan de evolutie van de welvaart, s.l.
- 3 De studie betreft het jaar 2000, voor meer duidelijkheid hebben wij echter de bedragen in euro omgezet.
- 4 Van den Bosch K. (1997), Wat heeft een gezin nodig om rond te komen? Budgetnormen voor drie type-gezinnen, Centrum voor Sociaal Beleid, UFSIA, Antwerpen.
- 5 Zie: Cantillon B., De Maerschalc V., Van Dam, R. (2001), Welvaartsvastheid en adequaatheid van de sociale minima 1970 – 2001, Centrum voor Sociaal Beleid, UFSIA, Antwerpen.
- 6 Bepaalde OCMW-ziekenhuizen gaan voortaan aan alle patiënten een voorschot vragen voorafgaand aan hun opname.
- 7 Deze discussie vond plaats voor de aankondiging vanwege de bevoegde minister van het Waals gewest dat er een wijziging zou komen van de wetgeving aangaande afsluitingen van gas en elektriciteit.
- 8 Centrum Kauwenberg (2001), Project Onderwijs, Antwerpen, s.l.
- 9 Nationaal Instituut voor de Statistiek, Huishoudbudgetenquête 2001.
- 10 Voor de eerste volwassene wordt een coëfficiënt 1 toegepast, voor de andere bijkomende personen van meer dan 15 jaar, een coëfficiënt 0.5 en voor de kinderen van minder dan 15 jaar, een coëfficiënt 0.3.